

УДК 341.1:355.4(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.3.62>

МІЖНАРОДНИЙ КОМІТЕТ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА В УКРАЇНІ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИКА ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ

Татарінова К.В.,*студентка III курсу**Навчально-наукового інституту права**Сумського державного університету***Денисенко С.І.,***кандидат юридичних наук доцент,**доцент кафедри міжнародного, європейського права**та порівняльного правознавства**Навчально-наукового інституту права**Сумського державного університету*

Татарінова К.В., Денисенко С.І. Роль Міжнародного комітету Червоного Хреста в захисті цивільного населення в Україні: правовий і практичний аспект.

Стаття присвячена комплексному дослідженню ролі Міжнародного комітету Червоного Хреста в захисті цивільного населення в Україні, проведеного крізь призму правового та практичного аспекту. Розглянуто історичні передумови виникнення МКЧХ, у рамках чого було з'ясовано, що його створення датується 1863 роком. Проаналізовано правову основу функціонування Міжнародного комітету Червоного Хреста. Встановлено, що Міжнародний комітет Червоного Хреста має статус незалежної та нейтральної міжнародної гуманітарної організації, діяльність якої регламентується нормами міжнародного гуманітарного права та здійснюється з метою забезпечення захисту жертв збройних конфліктів і надання їм гуманітарної допомоги, незалежно від політичних, національних чи ідеологічних факторів. Констатовано, що МКЧХ, маючи міжнародний мандат, здійснює ключові повноваження у сфері захисту цивільного населення, які нормативно закріплені в Женевській конвенції «Про захист цивільного населення під час війни» від 1949 року. Разом з тим, МКЧХ має власний статус (*sui generis*).

Виявлено, що правосуб'єктність МКЧХ в Україні детерміновано положеннями двостороннього міжнародно-правового акту – Договору між Урядом України і Міжнародним Комітетом Червоного Хреста (МКЧХ) про відкриття Місії МКЧХ в Україні. Наголошено: Місія Міжнародного Комітету Червоного Хреста розпочала свою діяльність в Україні у 2014 році у зв'язку з початком збройного конфлікту на сході держави, однак її гуманітарна активність була суттєво інтенсифікована після введення воєнного стану на території України 24 лютого 2022 року внаслідок повномасштабного вторгнення РФ. У межах даної наукової статті було розглянуто показники Звіту про діяльність Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні у різних сферах з січня по грудень 2024 р.

Охарактеризовано діяльність Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні крізь комплекс заходів, спрямованих на захист цивільного населення, що включає пошук зниклих безвісти осіб, організацію евакуації з небезпечних територій, надання медичної допомоги, а також підтримку осіб, які перебувають у складних соціальних умовах. У цьому контексті значущим є також забезпечення освітньої безперервності для дітей, зокрема через реалізацію програм відновлення доступу до навчання в умовах збройного конфлікту.

Ключові слова: військовий конфлікт, воєнний стан, гуманітарна допомога, захист цивільного населення, збройна агресія, Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ).

Tatarinova K.V., Denysenko S.I. The role of the International Committee of the Red Cross in the protection of civilians in Ukraine: legal and practical aspects.

The article is devoted to a comprehensive study of the role of the International Committee of the Red Cross in the protection of civilians in Ukraine through the prism of legal and practical aspects. The historical prerequisites for the emergence of the ICRC were considered, within the framework of which it was found out that its creation dates back to 1863. The legal basis for the functioning of the International Committee of the Red Cross is analyzed. It is established that the ICRC has been established as an independent and neutral organization, whose activities are regulated by the norms of international humanitarian law and are carried out in order to ensure the protection of victims of armed conflicts and the provision of humanitarian assistance to them, regardless of political, national

or ideological factors. It is stated that the ICRC, having an international mandate, exercises key powers in the field of protection of civilians, which are normative enshrined in the Geneva Convention «On the Protection of Civilians in Time of War» of 1949. However, the ICRC has its own status (*sui generis*).

It is revealed that the legal personality of the ICRC in Ukraine is determined by the provisions of the bilateral international legal act - the Treaty between the Government of Ukraine and the International Committee of the Red Cross (ICRC) on the opening of the ICRC Mission in Ukraine. The mission of the International Committee of the red cross began its activities in Ukraine in 2014 in connection with the armed conflict in the east of the state. However, humanitarian activities intensified after the introduction of martial law on February 24, 2022 due to the full-scale invasion of the Russian Federation. Within the framework of this scientific article, the indicators of the Report on the activities of the International Committee of the Red Cross in Ukraine in various fields from January to December 2024 were considered.

The activities of the International Committee of the Red Cross in Ukraine are characterized through a set of measures aimed at protecting the civilian population, including the search for missing persons, the organization of evacuation from dangerous territories, the provision of medical care, as well as support for persons in difficult social conditions. It is also important to ensure the continuity of education for children through programs to restore access to education in conflict situations.

Key words: armed aggression, humanitarian aid, International Committee of the Red Cross (ICRC), martial law, military conflict, protection of civilians.

Постановка проблеми. З огляду на триваючий воєнний конфлікт в Україні, проблема захисту цивільного населення набуває особливої гостроти та потребує глибокого вивчення. В умовах ескалації гуманітарної кризи, спричиненої збройною агресією РФ, що супроводжується систематичними стражданнями мирного населення, Міжнародний комітет Червоного Хреста виконує ключову функцію у сфері надання невідкладної допомоги й захисту постраждалих осіб. Відтак, проведення комплексного аналізу діяльності Міжнародного комітету Червоного Хреста в Україні набуває особливої актуальності, зважаючи на необхідність оцінки результативності гуманітарної допомоги в умовах сьогодення та формування ефективних стратегій міжнародної підтримки.

Метою статті є комплексний аналіз ролі Міжнародного комітету Червоного Хреста в Україні крізь призму правових норм і практичних напрямів організації захисту цивільного населення під час збройного конфлікту.

Стан опрацювання проблематики. Міжнародний комітет Червоного Хреста є предметом численних досліджень не лише вітчизняних, а й зарубіжних наукових праць. Зокрема, його роль у захисті цивільного населення розглядалась D.P. Forsythe, S. Gheorghe, O.B. Валентюк, Ю.Д. Древаль, Є.О. Настаченко, Ю. Паяркова та інші. Попри значну кількість наукових праць, в умовах сьогодення дана проблематика не втрачає своєї актуальності й потребує подальшого наукового аналізу.

Виклад основного матеріалу. З початком повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України виняткової актуальності набула проблема захисту цивільного населення держави, що зумовило активізацію гуманітарної діяльності міжнародних організацій, зокрема Міжнародного комітету Червоного Хреста (далі – МКЧХ). Незважаючи на ускладнені логістичні умови та перманентні загрози, волонтери, наражаючи своє життя на небезпеку, здійснюють багатовекторну діяльність, спрямовану на надання базової допомоги, включаючи медичну, психологічну, освітню підтримку й ін., котра формує системну гуманітарну відповідь на виклики воєнного конфлікту.

З огляду на історичні передумови розвитку міжнародного гуманітарного права, створення Міжнародного комітету Червоного Хреста у 1863 році внаслідок Женевської конференції, скликаної за участю представників 16 держав, стало знаковим інституціональним кроком у закріпленні принципів гуманності в умовах збройних зіткнень, що знайшло своє концептуальне вираження в гаслі «*Inter arma caritas*» («Милосердя під час битви») [1, с. 40]. Універсальним емблематичним маркером, який використовується для ідентифікації персоналу МКЧХ в усіх державах, є біла нарукавна пов'язка з червоним хрестом, котра символізує нейтральний і виключно гуманітарний характер їхньої діяльності.

Правова основа функціонування Міжнародного комітету Червоного Хреста ґрунтується на положеннях Женевських конвенцій 1949 року й Додаткових протоколів до них, що сукупно утворюють багатокomпонентну систему міжнародно-правових норм (близько 600 статей), спрямованих на всебічний захист постраждалих [2, с. 63]. Відтак, МКЧХ являє собою незалежну та нейтральну міжнародну гуманітарну організацію, основною місією якої є забезпечення захисту життя, гідності та надання допомоги особам, постраждалим унаслідок воєнних конфліктів і проявів насильства.

До того ж, як наголошує Ю. Паяркова, Міжнародний комітет Червоного Хреста має міжнародно-правовий мандат [3, с. 537]. Положеннями Женевської конвенції «Про захист цивільного насе-

лення під час війни» від 1949 р. закріплено такі повноваження МКЧХ: 1) право пропонувати свої послуги сторонам конфлікту (ст. 3); 2) право на гуманітарну діяльність (ст. 9); 3) право виступати в ролі посередника (ст. 10); 4) право на доступ до місць, де знаходяться особи, яким надається захист (ст. 143) тощо [4]. Таким чином, міжнародний мандат Міжнародного комітету Червоного Хреста надає йому спеціальний статус для здійснення незалежної гуманітарної діяльності. Згідно з ст. 5 Статуту Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця (далі – Статут), МКЧХ має власний статус (*sui generis*) [5].

Функціонування МКЧХ відбувається на усталеній системі нормативно-ціннісних орієнтирів, котрі мають свій вияв у основоположних принципах. Спираючись на ч. 2 ст. 5 Статуту, МКЧХ відстоює та поширює Основоволожні принципи Руху: нейтральність, гуманність, єдність, неупередженість, добровільність, незалежність й універсальність [5]. Таким чином, діяльність Міжнародного комітету Червоного Хреста реалізується на засадах міжнародного гуманітарного права та реалізується шляхом комплексної взаємодії з державними структурами держав (насамперед, з урядами) і гуманітарними інституціями з метою оптимізації механізмів координації та підвищення результативності надання допомоги.

Особливості статусу Місії МКЧХ та її правосуб'єктності чітко й конкретно регламентовано Договором між Урядом України і Міжнародним Комітетом Червоного Хреста (МКЧХ) про відкриття Місії МКЧХ в Україні (далі – Договір). Згідно зі ст. 1 Договору, статус Місії МКЧХ в Україні відповідає статусові інших органів міжурядових організацій в Україні [6]. У свою чергу, положенням ст. 2 Договору визначено, що Місія МКЧХ користується правами юридичної особи. Уряд України визнає, що Місія МКЧХ може брати на себе зобов'язання по контрактам, порушувати судові позови і набувати права, а також купувати і позбуватися рухомого і нерухомого майна [6].

Україна, виступаючи договірною стороною усіх чотирьох Женевських конвенцій 1949 року й обох Додаткових протоколів до них від 1977 року, повноцінно інтегрована в універсальну систему міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів, що детермінує міжнародний мандат МКЧХ як спеціалізованого суб'єкта гуманітарного права. У рамках порушеного питання, слід окреслити змістовне наповнення категорії «міжнародне гуманітарне право», котре в науковій літературі трактується як своєрідний комплекс правил, що встановлює механізм ведення війни, аби редукувати страждання цивільного населення [6, с. 368]. Зокрема, в нашій державі діють норми Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, що визначає механізми застосування гуманітарного права у військовій діяльності та суттєво впливає на правовий статус і можливості функціонування міжнародних гуманітарних організацій, зокрема МКЧХ, у зонах збройного конфлікту [8].

В Україні діяльність МКЧХ здійснюється через офіційно акредитовану делегацію, яка становить собою постійну місію. Відповідно, на території нашої держави Місія Міжнародного комітету Червоного Хреста була інституціалізована у відповідь на збройний конфлікт на сході України з 2014 року. Таким чином, з початком військового протистояння у 2014 році МКЧХ розгорнув багатofункціональні заходи підтримки, спрямовані на забезпечення базових потреб постраждалого населення, відновлення елементів соціальної інфраструктури та реалізацію консультацій з психологічної стабілізації. Особливу увагу було приділено допомозі вразливим категоріям осіб, які зазнали безпосереднього впливу воєнного конфлікту та були змушені змінити місце проживання.

Унаслідок повномасштабної збройної агресії РФ, котра розпочалась 24.02.2022 року, спостерігається інтенсифікація гуманітарної діяльності Міжнародного комітету Червоного Хреста, що спричинено ескалацією воєнних злочинів проти військовополонених і цивільного населення. Зазначена діяльність охоплює широкий спектр практик, включно з логістикою гуманітарної допомоги населенню прифронтових регіонів та внутрішньо переміщеним особам, забезпеченням адресної матеріальної підтримки, ініціацією механізмів пошуку безвісно зниклих, соціально-психологічним супроводом родичів осіб, що зникли за надзвичайних обставин, промоцією імперативів міжнародного гуманітарного права, а також здійсненням візитів до місць несвободи тощо [2, с. 64].

На офіційному сайті Міжнародного комітету Червоного Хреста оприлюднено комплексну аналітичну звітність про реалізацію гуманітарної діяльності на території України, яка структурована відповідно до принципів і норм міжнародного гуманітарного права. То ж, важливу складову діяльності МКЧХ в Україні становить реалізація пошукових механізмів зниклих безвісти осіб. У надскладних умовах сьогодення переважна частина українських сімей потрапляють у ситуацію, коли вони взагалі не мають жодної верифікованої інформації про долю зниклих безвісти рідних, друзів, знайомих, котрі вступили до лав Збройних сил України. Згідно з Звітом про діяльність Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні у різних сферах з січня по грудень 2024 р. (далі – Звіт), станом на грудень 2024 року понад 10 800 сімей дізналися від МКЧХ про долю зниклих безвісти близьких завдяки інформації від обох сторін, однак майже 43 000 осіб, переважно військовослужбовців, досі вважаються зниклими безвісти [9, с. 5].

Незважаючи на триваючий характер гуманітарної кризи, обумовленої численною кількістю зникнень безвісти осіб, МКЧХ впроваджує комплексні механізми розшуку. Наприклад, Міжнародний комітет Червоного Хреста, попри труднощі й відсутність відповідного досвіду в УВКБ ООН, активував Центральне агентство розшуку в Женеві, опитував біженців у сусідніх країнах, зокрема в Польщі, і разом із дипломатами ООН організував гуманітарні коридори для безпечної евакуації сотень травмованих цивільних осіб із зон активних бойових дій [10, с. 40].

За інформацією зі Звіту, у бюро Центрального агентства з розшуку МКЧХ за 2024 рік було зареєстровано 43 000 відкритих заявок стосовно розшуку зниклих безвісти осіб [9, с. 6]. Враховуючи наявні дані, кількість даних заявок відображає масштаб та складність цієї гуманітарної проблеми. Вкрай важливо зазначити, що заяву про допомогу або скаргу щодо порушення міжнародного гуманітарного права до МКЧХ може подати будь-яка особа, захищена Женевськими конвенціями 1949 р., без огляду на її расову, національну, політичну чи релігійну приналежність [11, с. 384].

За допомогою Міжнародного комітету Червоного Хреста відбуваються регулярні заходи з евакуації цивільного населення, насамперед, з територій ведення активних бойових дій і постійних обстрілів. У межах гуманітарної місії за сприяння МКЧХ було евакуйовано 13 323 цивільних, а також перевезено 4000 осіб мобільними підрозділами ЗШР із прифронтових територій та різних населених пунктів семи областей: Донецької, Харківської, Сумської, Херсонської, Миколаївської, Запорізької й Чернігівської [9, с. 19]. Відтак, через критичну гуманітарну ситуацію, зокрема в Маріуполі, ще з початку вторгнення виникла потреба в участі міжнародного персоналу Червоного Хреста для надання допомоги цивільним, евакуації поранених і загиблих, а також для посередництва між сторонами конфлікту стосовно відкриття гуманітарних коридорів і захисту постраждалих [12, с. 53].

Збройний конфлікт спричинив критичне перевантаження системи охорони здоров'я України через зростання кількості поранених та ускладнений доступ вразливих груп до медичних послуг, котрий зумовлює потребу в забезпеченні безперервності комплексної медичної допомоги на всіх етапах. Згідно з інформацією зі Звіту, МКЧХ надає підтримку 30 лікарням, трьом мобільним медичним бригадам і центрам первинної медико-санітарної допомоги в прифронтових районах, забезпечуючи їх обладнанням, ліками та матеріалами, завдяки чому понад 16 000 поранених отримали лікування, проведено понад 180 000 звернень до відділень інтенсивної терапії, 45 000 операцій, 250 000 медичних консультацій, а також за підтримки МКЧХ 214 фельдшерів підвищили кваліфікацію до рівня парамедиків [9, с. 10]. Разом із тим, діяльність Міжнародного комітету Червоного Хреста дуже тісно пов'язана з фізичною реабілітацією та психологічною підтримкою, що спрямовано на формування цілісної системи відновлення цивільного населення, котре зазнало наслідків військової агресії рф.

Ще одним критично значущим вектором функціонування Місії МКЧХ в Україні виступає комплексна підтримка соціально вразливих категорій населення, зокрема осіб літнього віку, маломобільних і мешканців ізольованих прифронтових територій, що реалізується шляхом надання невідкладної продовольчої, гігієнічної та іншої допомоги, а також забезпечення необхідними ресурсами для домогосподарства (наприклад, дровами), інформування населення про небезпеку, пов'язану з залишками вибухонебезпечних предметів, грошова допомога тощо. У рамках комплексної гуманітарної підтримки МКЧХ у 2024 році було забезпечено понад 125 тис. вразливих осіб предметами гігієни та першої необхідності, близько 88 тис. – продуктивними наборами, більш, ніж 66 тис. – грошовою допомогою на суму 847 млн грн, орієнтовно 6,8 тис. родин – грошовими грантами й ресурсами для ведення сільського господарства, а понад 300 установ – паливними матеріалами для стабілізації критично важливих послуг [9, с. 14].

У 2024 році МКЧХ продовжив реалізацію заходів, спрямованих на відновлення освітнього доступу для українських дітей, який був істотно ускладнений унаслідок збройного конфлікту. Зверх 200 дітей із соціально вразливих родин отримали необхідні для навчання матеріали від МКЧХ, котрий також бере участь у робочих групах з відновлення освітньої інфраструктури та розвитку дистанційного навчання [9, с. 16]. В умовах сьогодення діти виступають однією з найвразливіших соціальних груп, що зазнають глибоких психологічних травм і деструктивного впливу на їх розвиток.

Висновки. Роль Міжнародного комітету Червоного Хреста у забезпеченні захисту цивільного населення в Україні є фундаментальною, виявлення якої об'єктивується в реалізації багатовекторних механізмів гуманітарної допомоги. Діяльність МКЧХ базується на імплементації норм Женевських конвенцій та оперативному реагуванні на гуманітарні загрози шляхом нейтрального й неупередженого втручання. МКЧХ в Україні спрямована на всебічний захист цивільного населення, включаючи медичну, соціальну та освітню підтримку, евакуацію й пошук зниклих безвісти осіб в умовах збройного конфлікту.

Втім, у процесі діяльності Міжнародний комітет Червоного Хреста стикається з деякими викликами, спричиненими загостреною безпековою ситуацією та критикою ззовні. МКЧХ часто постає перед проблемами доступу до цивільних осіб, які перебувають на територіях тимчасово непідконтрольних українському уряду. Це ускладнює надання допомоги й контроль за дотриманням прав людини. Також існують нарікання на обмежений доступ МКЧХ до військовополонених і цивільних осіб, незаконно утримуваних обома сторонами конфлікту, що ускладнює моніторинг їх умов утримання та запобігання жорстокому поводженню. Разом з тим, МКЧХ дотримується принципу конфіденційності у своїй роботі, що іноді призводить до недостатньої публічної осуди порушень міжнародного гуманітарного права, що може створювати враження недостатньої реакції на серйозні зловживання. Однак, як свідчить практика, Міжнародний комітет Червоного Хреста через Місію МКЧХ в Україні суттєво підсилює ефективність механізмів захисту цивільного населення в умовах збройного конфлікту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ореховський В. Міжнародний рух Червоного Хреста: історичні передумови виникнення. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія: Історія, економіка, філософія. 2021. Вип. 26. С. 35–43.
2. Древаль Ю.Д., Валентюк О.В. Вдосконалення правового механізму в діяльності Міжнародного комітету Червоного Хреста в Україні в умовах повномасштабної воєнної агресії. *Юридична осінь 2024 року: зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених та студентів (Харків, 19 листоп. 2024 р.)*. Харків: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2024. С. 62–65.
3. Паяркова Ю. Значення Міжнародного комітету Червоного Хреста в умовах військового стану. *Держава і суспільство: сучасні виклики та пошук рішень: зб. матер. III Всеукр. наук.-теор. конф. (16 травня 2024 р.)*. Київ: КТГГ, 2024. С. 536–540.
4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 08.05.2025 р.).
5. Статут Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця № 991_001 від 08.11.1996 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU86313> (дата звернення: 08.05.2025 р.).
6. Договір між Урядом України і Міжнародним Комітетом Червоного Хреста (МКЧХ) про відкриття Місії МКЧХ в Україні від 05.12.1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991_005#Text (дата звернення: 08.05.2025 р.).
7. Волощук О.А., Рудой К.М. Міжнародне гуманітарне право в умовах воєнного стану в Україні. *Міжнародне гуманітарне право та основи безпеки у період збройних конфліктів: матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Київ, 6 лют. 2025 р.)*. Київ: Київський інститут Національної гвардії України, 2025. С. 368–369.
8. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: затв. Наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення: 09.05.2025 р.).
9. Звіт про діяльність Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні у різних сферах з січня по грудень 2024 р. / ICRC | International Committee of the Red Cross: офіц. веб-сайт. URL: https://blogs.icrc.org/app/uploads/sites/98/2025/03/Annual-Operational-Report_2024_ukr_WEB.pdf (дата звернення: 09.05.2025 р.).
10. Forsythe D.P. International humanitarian law and the war in Ukraine: the International Committee of the Red Cross and humanitarian policies. *Alternatives Humanitaires*. 2023. Is. 23. P. 38–53.
11. Настаченко Є.О. Правовий статус та завдання Міжнародного комітету Червоного Хреста. *Тенденції та перспективи розвитку економіки і права XXI століття очима молоді: матер. VIII Міжвуз. студент. наук. конф. (м. Харків, 16 травня 2024 року)*. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди та ін., 2024. С. 382–385.
12. Gheorghe S. The Humanitarian Activity of the International Committee of the Red Cross in the Conflict in Ukraine State of Law State of Fact. *EIRP Proceedings*. 2023. Vol. 18, № 1. P. 50–56.